

Гонца І. С.

*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

**НОМІНАТИВНІ СИНГУЛЯРНІ ЕЛІПТИЧНІ ОЙКОНІМИ
ЧЕРКАЩИНИ**

Лінгвістичний аналіз структурно-семантичних типів ойконімів будь-якого регіону дає змогу з'ясувати специфічні риси місцевих назв відповідного терену, визначити місце локальних структурно-словотвірних типів в топонімічній системі України.

На ґрунті ойконімікону Черкаської області вдалося реконструювати низку назв поселень, утворених від антропонімів у називному відмінку однини (результат зміни функції базової назви без зміни її структури). Спостереження над антропонімами показали, що утворювалися вони переважно від дериватів, які ще до ойконімізації характеризували особу за її певними ознаками (професією, етнічними, територіальними, зовнішніми, внутрішніми) [13, с. 609].

Наголосимо, що найбільшу частину з-поміж номінативних сингулярних еліптичних ойконімів становлять ті номени, які мають в основах чоловічі найменування (162 назви). Зовсім невелику групу (4 одиниці) становлять назви поселень, для мотивації яких використовувалися жіночі імена. За семантикою твірних слів-етимонів більшість формують деривати, мотивовані слов'янськими автохтонними особовими іменами відапелятивного походження (81,9 %). Значно менше фіксується найменувань поселень, похідних від християнських імен (18,1 %). Такий стан речей пояснюється тим, що базові лексеми, виконуючи функцію диференціації визначальної ознаки суб'єкта, стали репрезентантом носія, трансформувались згодом у номінаційно-метонімічний прізвищевий знак [11, с. 160]. Специфічною властивістю відапелятивних антропонімів є суб'єктивна характеристика, оцінка індивіда за його вдачею, звичками, зовнішністю, мовою, здібностями тощо.

Найбільш продуктивними морфами у суфіксальних варіантах слов'янських автохтонних особових іменах відапелятивного походження, що лежать в основах номінативних ойконімів, виступають суфікси із приголосним **-к-** (**-ик-** /

-ник-, -як, -ичк-, -нюк). Дослідження показало, що аналізований формант втратив своє первинне демінутивне та похідне експресивне значення ще у староруську добу, перетворившись на нейтральний структурний афікс [2, с. 13].

Нами виявлено 10 найменувань поселень із консонантом *-к-*, який без обмежень сполучався з повною, скороченою чи вже ускладненою іншим формантом основою (6 % від загальної кількості аналізованих онімів): *Безручко (Зл.), Вишкварка (Кп.)*, див. також апелятив *вишкварка* – перен. “про надто гарячу в поведінці людину” [10, I, с. 542], *Голубка (Зл.), Петрушка (К.-Ш.), Сокирка (Чк.)*.

В основах ойконімів сингулятивів у формі називного відмінка зафіксовано також 7 особових назв відапелятивного походження із суфіксом здрібності чи пестливості *-ик*. Іменникові прізвища (прізвиська), що стали твірними для найменувань поселень аналізованого типу, відбивають зовнішню чи внутрішню ознаку посесора, його професійне спрямування, напр.: *Воловик (Зл.)*, див. також апелятив *воловикъ* – “сторож і пастух волів” [7, с. 534]; *Пальчик (Кп.), Рудик (Кп.), Скородистик (Чб.)*.

Поодинокими прикладами представлені суфіксальні варіанти *-нюк, -як* (палатальний різновид афікса *-ак*) і *-ок* в основах номінативних ойконімів, похідних від автохтонних найменувань людей: *Вихватнюк (Хр.), Погибляк (Лс.), Стручокъ (Жш.)*.

Порівняно з родовими ойконімами досліджуваного регіону, сингулярні назви поселень у формі називного відмінка ширше репрезентують утворення, в основі яких наявний патронімічний афікс *-енк-о* (10 назв, або 6 %). Основним функціональним призначенням вищеназваного морфа є номінація сина “того, чиє додаткове ім’я становить твірну основу” [3, с. 185]. Ймовірно, що власником поселення був не батько, а син, особова назва якого і трансформувалася в найменування поселення.

Як і в попередніх моделях, домінантними стали назви поселень, мотивовані прізвищами відапелятивного походження (6,6 %): *Безвершенко (Зв.), Горбатенко (Мн.), Луговенко (Мн.), Микитенко (Зл.), Шевченко (См., Чг.)*.

Серед опрацьованого нами ойконімного матеріалу засвідчені сингулярні найменування поселень відантропонічного походження із суфіксальними варіантами на приголосний *-н-* (*-ін, -н-, -ин-*). Кількість їх незначна – 4,2 %, при

цьому потрібно відзначити різні морфологічні типи ойконімів (чоловічого роду з нульовим закінченням та **-ий** або подвійного – із флексіями **-а, -я**): *Драний / Драний (Чб.), Попудня (Мс.), Саморідня / Самородня (К.-Ш.), Сухина (К.-Ш.), Шульгин (Чб.)*.

Дві назви населених пунктів у номінативній сингулярній формі дають змогу реконструювати деривати слов'янських автохтонних імен із суфіксальним елементом **-ал-о / -айл-о**, що виражає згрубіло-зневажливий значеннєвий відтінок, напр.: *Набекало / Набекала (Жш.), Погибайло (См.)*, див. також апел. *погибель* – “перебувати під загрозою загибелі” [9, II, с. 162].

Ойконіми у формі називного відмінка однини вичленовують і відантропонімні найменування із похідними від суфікса **-ч-** морфами **-ечк-о, -евич, -ич**. Формант **-ч-** “виник у спільнослов'янську епоху і пов'язується з поширеним за допомогою ***jь (*io)** елементом **-к-**” [4, с. 74]. Цей тип деривації частково представлений у таких назвах: *Бастечко (Жш.), Осадчий (Шп.), Туткевич (Жш.), Удич (Хр.)*.

Зростальна тенденція розвитку характерна для номінативних назв Черкащини із відантропонімними лексемами на **-ець, -ів / -ов, -иц-я / -н-иц-я, -яв-ий, -яг-а, -ух-а, -т-ий, -ась, -н-ий** в основах (29 назв, 17,5 %): *Бакумець (Зл.), Водяниковь (Чб.), Жирків (Зл.), Зам'ятниця (Чг.)*, див. також апел. *замятня* – “непорозуміння” [9, I, с. 379], *Кудрявий / Кудровий (Ум.), Липняга (Мс.), Макуха (Лс.)*, див. також апелятив *макуха* – “млява, безхарактерна людина” [10, IV, с. 604], *Орлась (Чб.), Шелестуха (К.-Ш.)*.

Серед загальної кількості відіменних сингулярних ойконімів Черкаської області 12 % становлять назви, в основах яких засвідчені неускладнені словотвірними формантами автохтонні особові найменування відапелятивного походження. У більшості випадків – це антропоніми, що вказують на посесора чоловічої статі, напр.: *Балаклія (См.), Баталій / Баталей (Чб.)*, див. також *баталія* – “бій, битва, бойовище” [10, I, с. 110]; *Бучак (Кн.)*, див. також *бучак* “бузьок, лелека” [7, с. 532]; *Кармаліта (Жш.), Косарь (Км.), Кошмак (К.-Ш.), Краузе (Ум.), Куця (Мс.)*. На думку Р. Й. Керсти, ОН *Куць* відапелятивного походження, пор. апелятив *куць* – “людина невеликого росту” [7, с. 548], див. також ОН *Микуця* [11, с. 230].

Зареєстровано також кілька утворень, мотивованих фемінонімами у формі називного відмінка однини з ймовірним емоційно-експресивним забарвленням (1,2 %): *Філіція* (Мн.), *Шампанія* (Зв.), див. також *Шампанія* (провінції у Франції).

Семантичний аналіз твірних основ прізвищ дозволяє стверджувати, що для власних особових найменувань характерний генетичний зв'язок із флоро- та фаунолексемами. Як зразок можна розглянути такі сингулярні іменні деривати (5 онімів, 3,3 %): *Гедзь* (Зл.), *Комарь* (Зл.), *Любисток* (Кн.), *Пальмира* (Зл.), *Тарган* (Зл.).

Поряд із простими іменниковими антропонімами, що стали базовими для сингулярних номінативних ойконімів, фіксуються і прізвища, утворені лексико-синтаксичним способом. У процесі онімізації вони поступово втрачають семантичні та емоційні відтінки, застигають і далі перестають у свідомості мовців асоціюватися з рисами його носія [5, с. 134].

Нами зафіксовано 3 назви із так званими козацькими особовими іменами в основі, що вказують на зовнішню ознаку посесора (1,8 %): *Кривошей* (Зл.), *Сорокотяга* (Жш.), *Чорнобай* (Чб.), див. також *чорнобай* – гумористично-зневажливе до слів *знахар*, *шептун*, *замовляч*, *ворожбит* або *чорнокнижник* [7, с. 564].

На території Черкаської області також виявлено 8 назв населених пунктів аналізованої моделі, в основах яких засвідчені християнські імена (4,8 %). Дослідження показало, що найуживанішими були варіанти імен з повною та усічено-суфіксальною кінцевими частинами. Серед таких елізійних форм зареєстровано сполучення із словотвірними морфемами *-иц-я*, *-енк-о*, *-ч-*, *-овь*, *-ець*: *Антоніна* (Мс.), *Василиця* (Чк.), *Захарченко* (Зл.), *Кононча* (Кн.), *Саввовь* (Жш.), *Фесенко* (Чб.), *Ягубець* / *Якубець* (Хр.).

Проілюструвати вживання номінативних ойконімів, мотивованих розмовними варіантами християнських найменувань зі скороченою кінцевою частинами антропоніма можна наступним зразком: *Даря* (Чб.) < *ОН Даря* < *Дарія* [11, с. 101].

Низку ойконімів Черкащини утворено за допомогою посесивно-прикметникового суфікса *-ськ-* (*-*ьsk*), який мав значно ширші дериватологічні властивості: він міг сполучатися не лише з апелятивними, а й антропонімами

основами [1, с. 94]. За допомогою цього форманта “формувалися прикметники від назв місцевостей, племен, народностей, країн, держав для вираження присвійності. Пізніше – від загальних назв осіб і від назв різного роду конкретних і абстрактних понять” [6, с. 82].

При творенні ад’єктивних дериватів на *-ськ-*, як і в попередніх моделях, переважають посесивні, мотивовані прізвищами власників поселень. Нами зафіксовано 53 назви аналізованого типу (31,9 %), з них 31 найменування утворилося від особових імен відапелятивного походження, решта – від церковних антропонімів.

Значна частина двосуфіксних ойконімів на *-ськ-* Черкаської області утворювалися від антропонімів, поширених суфіксами *-ів-* (*-ов-*, *-ев-*), *-ин-*. Збереження первісних *о*, *е* у варіантах морфа *-ів-* пов’язане із традицією вживання прізвища, а в багатьох випадках – також із діяльністю урядовців, які оформляли документацію російською чи польською мовами [6, с. 83]. На теренах досліджуваного регіону налічується 20 відантропонімних утворень переважно чоловічого роду із посесивними складними морфами *-івськ-* (*-овськ-*), *-инськ-*: *Бобринський (См.)*, *Богмівський (Др.)*, *Жуковській (Зл.)*, *Куликовській (Мс.)*, *Малиновській (Зл.)*, *Разумовський (Зл.)*.

Наступну групу двосуфіксних назв поселень репрезентують ойконіми, в яких формант *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*) сполучається з іншими вокалічними та консонантними афіксами (11 назв, 6,6 %): *Добржанській (Мс.)*, *Завадський (К.-Ш.)*, *Карлецькій (Зл.)*, *Ленський (См.)*, *Молодецьке (Мк.)*, *Танське (Ум.)*.

Для ойконімікону досліджуваного регіону характерним є творення назв поселень від антропонімів на *-ськ-* – офіційних та розмовних варіантів християнського (православного, рідше – католицького) іменника. Розгляд семантики твірних основ виявлених антропонімів показав, що більшість імен має повну або усічену полісуфіксальну структуру. Афікс *-ськ-* найчастіше вживається із посесивним морфом *-ів-* / *-ов-* (12 назв, або 7,2 %), напр.: *Александровській (Зл.)*, *Андріївський (Др.)*, *Ефімовській (Зл.)*, *Михайлівський (Ум.)*, *Осиповській (Зл.)*, *Петровській (Др.)*.

Закономірним виявилось поєднання в основах відантропонімних ойконімів, похідних від християнських імен, суфікса *-ськ-* із двоморфними сполуками *-к-ів-*, *-ик-ів-*, *-аш-ев-*. В основах календарних масонімів такі приформантні сегменти

виражають відтінок зменшеності – пестливості (3 назви, 1,8 %), напр.: *Иваньковській (Зл.), Павликовській (Зл.), Петрашевській (Зл.)*.

Кількість ойконімів із суфіксом *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*) на території Черкащини, мотивованих усічено-суфіксальними варіантами християнських імен, незначна (5 назв, що становить 3 % від загальної кількості вказаних найменувань). Найчастіше елізії зазнавали кінцеві склади лексеми, рідше – одночасне усічення початкової та кінцевої частини. За кількістю суфіксальних морфів, які формують основу, назви населених пунктів на *-ськ-* (*-цьк-*) поділяємо на такі групи:

а) двосуфіксні оніми, в яких сегмент *-ськ-* / *-цьк-* приєднується до основи, ускладненої одним афіксом або субморфом: *Костецький (К.-Ш.)*, *Любарський (Зл.)*, *Митянській (Зл.)*;

б) багатосуфіксні утворення, в яких, крім сегмента *-ськ-*, фігурують інші доформантні морфи: *Грехновській / Грехновской (Зл.)*, *Юшковській (Зл.)*.

В основах двосуфіксних номінативних ойконімів на *-ськ-* зафіксовані й християнські імена католицького календаря (2 назви, 1,2 %): *Германовській (Кн.)*, *Яневський (Жш.)*. Антропоніми католицького календаря закріпилися в іменнику українців унаслідок політики полонізації та окатоличення місцевого населення. Крім цього, актуальною була номінація поселень іменами польських посесорів.

Отже, номінативні сингулярні назви населених пунктів Черкаської області, похідні від особових назв людей (християнських та слов'янських автохтонних відапелятивних антропонімів), виявилися досить продуктивними дериваційними моделями (166 онімів, або 6,9 % від загальної кількості). Дослідження твірних основ ойконімів аналізованого типу дає змогу не лише реконструювати місцеву антропонімну систему, а й простежити низку закономірностей функціонального використання антрополексем у процесі номінації населених пунктів.

Територія сучасної Черкащини впродовж багатьох років підпорядковувалася Речі Посполитій, що й позначилося на ойконіміці. Найбільш чисельну модель утворюють номінації у формі називного відмінка однини, мотивовані прізвищевими назвами на *-ськ* / *-цьк-*, первинно характерними для польської шляхти. Чималу групу становлять ойконіми, твірною лексемою яких виступають власне українські антропоніми із формантом *-енк-о*, та назви поселень, похідні від слов'янських автохтонних

особових імен із суфіксальними морфами на приголосний **-к-**. Деякі назви населених пунктів мотивуються особовими найменуваннями відапелятивного походження, неускладненими словотвірними афіксами. На теренах краю не набули поширення сингулярні ойконіми у формі називного відмінка однини, утворені від прізвищ із суфіксами **-яг-а**, **-иц-я** / **-ниц-я**, **-ух-а**, **-ець**, **-ал-о**, **-л-о** тощо, від козацьких двоскладних особових імен та прізвищ чи прізвиськ, генетично пов'язаних із флоро- чи фаунолексемами. Спадна тенденція простежується серед найменувань поселень, що виникли в результаті онімізації жіночих імен та прізвищ.

Умовні скорочення

Др. – Драбівський, Зв. – Звенигородський, Зл. – Золотоніський, Км. – Кам'янський, Кн. – Канівський, Кп. – Катеринопільський, К.-Ш. – Корсунь-Шевченківський, Лс. – Лисянський, Мк. – Маньківський, Мс. – Монастирищенський, ОН – особова назва, См. – Смілянський, Ум. – Уманський, Хр. – Христинівський, Чг. – Чигиринський, Чб. – Чорнобаївський, Шп. – Шполянський

Список використаної літератури

1. Борек Г. Восточнославянские топонимы с формантом **-ьн-** // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 90–143.
2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
3. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К.: Наукова думка, 1973. – 238 с.
4. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на **-ичі**). – К.: Наукова думка, 1981. – 251 с.
5. Очеретний А. Д. Деякі словотворчі типи прізвищ жителів південно-західної Черкащини // Питання сучасної ономастики. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 133–134.
6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 214 с.
7. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
8. Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 782 с.
9. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.

10. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
11. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. – М.: Наука, 1968. – 289 с.
12. Фіалко О. Є. Напад скіфів на Трахтемирівське городище. – К., 2003. – 152 с.
13. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 592–620.

Анотація

У пропонованій статті аналізуються структурні типи номінативних сингулярних еліптичних ойконімів Черкащини та їх продуктивність. Найвищу регулярність з-поміж назв такої моделі посідають номінації у формі називного відмінка однини, мотиваторами для яких стали прізвищеві назви на **-ськ-** / **-цьк-**.

***Ключові слова:** номінативні сингулярні еліптичні ойконіми, ойконімізація антропонімів, трансонімізація.*

Аннотация

В данной статье анализируются структурные типы номинативных сингулярных эллиптических ойконимов Черкасской области и их производительность. Наивысшую регулярность среди названий такой модели занимают номинации в форме именительного падежа единственного числа, мотиваторами для которых стали фамилии на **-ск-** / **-цк-**.

***Ключевые слова:** номинативные сингулярные эллиптические ойконимы, ойконимизация антропонимов, трансонимизация.*

Annotation

This article analyzes the structural types nominative singular elliptic oykonimiv Cherkassy and performance. The highest frequency of between titles such models occupy a nomination form nominative singular motivator for surname names which were on **-ck** / **-tsk-**.

***Key words:** nominative singular elliptic oykonimy, oykonimizatsiya anthroponyms, transonimizatsiya.*

